

Volker Bockholt
Seminar für slavische Philologie
Humboldtallee 19, D-37073 Göttingen
vbockho@gwdg.de

RIJEČ "VINOGRADAR" KAO PRIMJER ZA PROUČAVANJE ODNOSA IZMEĐU JUŽNIH I ISTOČNOSLAVENSKIH JEZIKA

U srednjovjekovnim jezičnim kontaktima južni su Slaveni davatelji, a istočni su Slaveni primatelji. Neki posebni primjeri (osobito Marijinsko evanđelje) vrijedni su daljnjih istraživanja. U novije doba utjecaji su obratni. Tradicija riječi *vinogradar* pokazuje da treba imati na umu unutrašnji razvitak istočnoslavenskih jezika, u okviru kojeg moskovski ruski jezik posuđuje riječi iz ukrajinskog jezika (takozvani treći južnoslavenski utjecaj na velikoruski jezik). Obraduje se proces posuđivanja riječi iz istočnoslavenskih jezika u hrvatski prema kriteriju kulturnopolitičkih veza, koje se razlikuju od onih u Srbiji. Za riječ *vinogradar* pokazuje se da je razvitak u Srbiji isprekidan i da se riječ preuzima iz Rusije. Za katoličku sredinu *vinogradar* pokazuje da mogu postojati razvojne tradicije bez utjecaja iz pravoslavne sredine do kraja 18. stoljeća. Mogući izvori za riječi u Hrvatskoj jesu, osim Slovenije, Crna Gora sa svojim kontaktima s Dubrovnikom i ukrajinizirani liturgijski tekstovi glagoljaša. To znači da mogu postojati isprekidane strukture u tradiciji riječi i u povijesti hrvatskoga jezika. Identičan rezultat razvitka u Hrvatskoj i u Srbiji nije obavezno posljedica direktnoga posuđivanja. Riječ *vinogradar* dospjela je u slovenski i hrvatskokajkavski jezik putem slovensko-germanskih kontakata, pa je odande proslijedena dalje u Bugarsku i Srbiju kroz crkvenoslavenske rukopise. Iz Bugarske i Srbije mogla je vrlo rano biti preuzeta u istočnoslavenski jezični prostor.

0. Uvod

Prije nego što uđem u navedenu problematiku, želio bih obrazložiti zašto sam izabrao *vinogradara* kao primjer za prikaz povijesti jedne riječi unutar različitih slavenskih jezika te, osobito, za prikaz kontakata među njima. Prvo

sam došao do zaključka da potvrde za tu riječ mogu dobro služiti točnim određenjem izvora hrvatskih leksikografa 18. stoljeća. (Bockholt 1990:500 i sl.) Kada se promatra potvrde za tu riječ u široj slavenskoj perspektivi, brzo se postavlja drugo pitanje, naime gdje i kada je ta riječ mogla prekoračiti granice iz jedne jezične sredine u drugu. U okviru toga javlja se također pitanje značenja crkvenoslavenskoga jezika za akulturaciju hrvatskoga (pa i srpskoga) standardnog jezika – ono se rijetko pojavljuje u vezi sa spomenutim jezicima, jer postoji sklonost precjenjivanju značenja koncepcije narodnoga jezika ilirskog pokreta i Vuka St. Karadžića za razvoj pisanog jezika u Hrvatskoj (istodobno i u Srbiji) te podcjenjivanja "prehistorije" razvoja pisanog jezika, što je pokrenuto tijekom 17. i prošireno u 18. stoljeću. U toj etapi razvitka crkvenoslavenskoga jezika došlo je do širenja istočnoslavenske redakcije crkvenoslavenskoga jezika i u Hrvata i u Srba. U tom kontekstu treba vidjeti i Hadrovicsev interes za razloge u isprekidnosti razvoja leksika u hrvatskom pisanom jeziku prije Gajevih reforma u ranom 19. stoljeću. Hadrovics obrađuje problematiku na primjeru dvaju bosanskih franjevacu, koji zamjenjuju stare hrvatske lekseme crkvenoslavenizmima i rusizmima (Hadrovics 1985: 139, 141).

Treba imati na umu da je utjecaj crkvenoslavenskog jezika na istočnoslavenske jezike, osobito na (veliko)ruski književni i standardni jezik, česta slavistička tema (Uspenski 1987). I obratni utjecaj istočnoslavenskih jezika na bugarski, odnosno (slaveno)srpski jezik unutar pravoslavnoga kulturnog kruga isto je opće poznat (Mladenović 1989, Ivanova-Mirčeva i Haralampiev 1999:254, 343 i sl.). Do sada se rjeđe proučavao utjecaj istočnoslavenskih jezika na razvoj pisanih jezika u Hrvatskoj (Maretić 1892 i Hamm 1971). Relativno malo odjeka dobili su rezultati istraživanja Aleksandra Belića o istočnoslavenskim obilježjima u ranim crkvenoslavenskim spomenicima srpske redakcije (Belić 1936) i Blaže Koneskog u Marijinskom evanđelju (Koneski 1986). Koristeći potvrde za riječ *vinogradar* želim pokazati gdje se dodiruju razvojne linije istočnih i južnoslavenskih, osobito hrvatskoga i srpskoga, pisanih jezika i koji su problemi time naznačeni. Obradujem i etimologiju riječi *vinogradar*, jer su etimološki podaci važni i korisni za opis ranih kontakata između južnih i istočnoslavenskih jezika.

1. Potvrde za riječ *vinogradar*

Riječ *vinogradar* nalazi se veoma rijetko u slavenskim jezicima. Za zapadnoslavenske jezike nisam pronašao nijednu potvrdu (Jungmann 1835–1839 i *Słownik staropolski* 1953 i sl.). Za južne i istočnoslavenske jezike postoji malo potvrda, koje sam iscrpno naveo do 1850. godine. U kartoteci za rječnik srednjobugarske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, koja se vodi u Bugarskoj

Akademiji znanosti nema nijedne potvrde za *vinogradar*. Isto vrijedi i za kartoteku za rječnik makedonske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, koja se vodi u Institutu za makedonski jazik "Krstе Misirkov" u Skoplju. Kartoteka za rječnik srpske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, koja se vodi u Beogradu, sadrži samo spomenutu potvrdu iz Vukanova evanđelja¹. Za rječnik istočnoslavenske redakcije crkvenoslavenskoga jezika mogu se očekivati neke potvrde za riječ *vinogradar*, nažalost za sada ne raspoložem konkretnim podacima. Zbog toga se moja analiza osniva na izdanim tekstovima i njihovim analizama (Koch 1987:90–94, popis izdanih spomenika; Cejtin 1977) i na potvrdama iz rječnika.

Srpska tradicija

1. Vukanovo evanđelje (oko 1200), List 100 / Luka 13,7 [Izdanje: Josip Vrana, Beograd 1967]
2. *S'bornik minej*, Mljet 1536–1538 (Tiskar: Božidar Vuković iz "Pogorice") [Miklosich, F.: *Lexicon palaeoslovenico – graeco – latinum emendatum auctum*. – Beč 1862–65. – str. 64; Vostokov, A.: *Slovar' cerkovno-slavjanskago jazyka*. – Sv. Peterburg 1858–1861. – str. 42; Original mi nije pristupačan!]
3. Rječnik, Avramović, Beč 1790, 1. dio, str. 680, 2. dio, str. 15
4. *Novi Zavjet*, Beč 1847 [Prijevod: Vuk St. Karadžić: Matej: 21: 33, 34, 35, 38, 40, 41; Luka: 13,7; 20: 9, 10, 14, 16; Ivan: 15,1; Marko: 12: 1, 2, 7, 9]
5. Rječnik, Isajlović, 1847, str. 1747

Hrvatska tradicija

1. Rječnik, Ritter-Vitezović (oko 1700–1710), str. 518
2. Rječnik, Jambrešić, Zagreb 1742, str. 1035
3. Rječnik, Stulli, Dubrovnik 1801–1810
Lexicon 1801: 2. dio, str. 771
Rječosložje 1806: 2. dio, str. 562
Vocabolario 1810: 2. dio, str. 818
[Izvor prema Rječosložju: Br(eval) gl(agolski) Jerolimickiem slovima pristjescten]
4. Rječnik, Richter–Ballmann–Fröhlich 1840, 2. dio, str. 361
5. Rječnik, Drobnić 1849, str. 475

---

¹ Zahvaljujem na informacijama prof. dr. Stefani Dimitrovoj (Sofija), dr. Elki Jačević-Ulčaru (Skoplje) i prof. dr. Nikoli Rodiću (Beograd).

Slovenska tradicija

1. Rječnik, Pohlin 1781, str. T3
2. Rječnik, Gutschmann 1789, str. 431

Ukrajinska tradicija

1. Peresopnyč'ke Jevangelije (1556–1561), List 308 [Slovnyk ukrajns'koj movy XVI – peršoj polovyny XVII st. – L'viv 1994 i sl. – Vyp. 4. – 1997. – str. 68; Original mi nije pristupačan!]
2. Omilia y Nauka stgo oca nšgo Ioanna Zlatoustago ... Kiev 1625, str. 127 [Slovnyk ukrajns'koj movy XVI – peršoj polovyny XVII st. – L'viv 1994 i sl. – Vyp. 4. – 1997. – str. 68; Original mi nije pristupačan!]
3. Rječnik, Slavynec'kyj (poslije 1642), [Leksykon latyns'kyj E. Slavynec'koho, Izdanje: Kiev 1973, str. 414; Original mi nije pristupačan!]

Ruska tradicija

1. Naziratel' (16. stoljeće), List 64 [Slovar' russkogo jazyka XI – XVII vv. – Moskva 1975 i sl. Vyp. 2. – str. 185; Izdanje: Moskva 1973. – str. 235]
2. Istorija semi mudrecov (17. stoljeće) [Slovar' russkogo jazyka XI – XVII vv. – Moskva 1975 i sl. Vyp. 2. – str. 185; Izdanje: St. Peterburg 1878. – str. 19, 20]
3. Rječnik, Weissmann 1731. – str. 744
4. Elizavitanska Biblija. – Sv. Peterburg 1751. (Izaja 61,5)
5. Rječnik, Hölterhof 1778. – str. 53
6. Rječnik, Rodde 1784. Njemačko – ruski dio. – str. 712, Rusko–njemački dio. – str. 20
7. Rječnik, Prijevod Rječnika Francuske akademije 1786. – Sv. 2. – str. 674
8. Rječnik, Slovar' Akademii 1789. – str. 708 [Izvor: Elizavitanska Biblija. – St. Peterburg 1751 (Izaja 61,5)]
9. Rječnik, Heym 1795. – str. 1465
10. Rječnik, Heym 1800. 2. dio. – str. 132
11. Rječnik, Heym 1799 – 1802. – str. 77
12. Novi Zavjet, St. Peterburg 1821, [na ruskom jeziku, Prijevod Međunarodnog biblijskog društva. – 3. tisak. – St. Peterburg 1822: Matej: 21: 33, 34, 35, 38, 40, 41; Luka: 13,7; 20: 9, 10, 14, 16; Ivan: 15,1; Marko: 12: 1, 2, 7, 9]

2. Analiza

Iz popisa je vidljivo da se radi o riječi crkvenoslavenskoga porijekla, uz uvjet da se podaci ocjenjuju prvenstveno po kronološkome kriteriju. Ako se uzme u obzir da Slovenija nema nikakve tradicije crkvenoslavenske pisane kulture, i da se riječ očigledno rabi u slovenskoj usmenoj kulturi (Cafovo slovarsko gradivo prema Pleteršniku 1894:VI), odmah se mora misliti na Kopitarevu "panonsku teoriju" i Jagićevu ocjenu leksika ranih starocrkvenoslavenskih spomenika, u kojima se po njegovu mišljenju ne nalaze specifično bugarske riječi (Jagić 1902 2. dio: 68 i sl.). U tom je kontekstu važno još jednom istaknuti da nema nijedne potvrde za *vinogradar* iz bugarske i makedonske jezične tradicije. Potvrde za *vinogradar* dozvoljavaju dakle govoriti o specifičnom kontaktnom odnosu, naime o isključivo srpsko-istočno-slaven-skom kontaktu.

U srpskim izvorima pronašao sam potvrdu iz prve polovine 16. stoljeća, naime iz srpskokrkvenoslavenskog mineja, koji je tiskao u Mlecima od 1536. do 1538. godine Božidar Vuković iz "Pogorice", tj. Podgorice. Najstarija potvrda nalazi se u Vukanovu evanđelju (oko 1200.), tj. ona se odnosi na onaj period srpske pisane kulture na prijelazu od zetskog do raškog tipa pisanja, koji je materijalno još povezan s Crnom Gorom (Zetom). Za crkvenoslavenski jezik srpske redakcije možemo dakle konstatirati ograničeni kontinuitet riječi *vinogradar* u kasnom srednjem vijeku na zapadu srpske teritorije izvan centara srpskoga kulturnog života.

Pitanje pravca prijenosa riječi u ranom periodu iz srpske u istočno-slaven-sku redakciju crkvenoslavenskoga jezika rješava se prema etimologiji (usp. 3.). Prema vremenu nastanka Vukanova evanđelja ne može se isključiti istočno-slaven-ski utjecaj. Belić je proučio prema tome kriteriju nekoliko spomenika crkvenoslavenskoga jezika srpske redakcije i došao je do zaključka da je takav utjecaj zaista postojao (Belić 1936: 26 i sl.). Belić se nije bavio u tom kontekstu Vukanovim evanđeljem. Kad bi se pojavljivala riječ *vinogradar* u tekstovima crkvenoslavenskoga jezika srpske redakcije koja je nastala pod istočno-slaven-skim utjecajem, trebalo bi pretpostaviti ili istočno-slaven-sku etimologiju riječi ili direktni prijenos crkvenoslavenskih rukopisa iz Velike Moravske u Rusiju. Obje pretpostavke smatram irealnim. Za potvrdu iz mineja Božidara Vukovića možemo s velikom vjerojatnošću isključiti istočno-slaven-ski utjecaj, jer se očigledno nalazi unutar lokalne tradicije. Osim toga, ona se nalazi po vremenskom kriteriju još prije prvih prijenosa crkvenih rukopisa iz Ukrajine u Srbiju. Takve aktivnosti počinju tek u sredini 16. stoljeća i nisu povezane s Mlecima (Butler 1970: 24 i sl.).

Za ukrajinski pisani jezik imamo potvrde za *vinogradar* od sredine 16. stoljeća. Prvu navedenu potvrdu za (veliko)ruski pisani jezik iz *Naziratelja*

(16. stoljeće) može se s velikom vjerojatnošću povezivati s "Jugozapadnom Rusijom", tj. s Ukrajinom². Što se tiče potvrde iz *Istorije semi mudrecov* (17. stoljeće),³ treba imati na umu takozvani treći južnoslavenski utjecaj u Moskovskoj Rusiji, koji je bio materijalno i ukrajinizacija (Uspenskij 1987:277 i sl.), ako se ne prihvaća da je tekst nastao još na ukrajinskom teritoriju. Prevođenje i posredništvo književnosti iz Zapadne i Centralne Europe počinje naime tek u peterburškoj državi, i to u 1730. godinama. Te su djelatnosti povezane s Vasilijem K. Trediakovskim (1703–1769) i Antiohom D. Kantemirom (1709–1744) (Issatschenko 1983:564 i sl.) Proširenje riječi u (veliko)ruskom pisanom jeziku počinje relativno kasno i upravo tada, naime prema Weismannovu rječniku iz 1731. i prema posljednjem redakcijskom prerađivanju teksta Biblije na crkvenoslavenski jezik ruske redakcije, koji je objavljen 1751. godine u St. Peterburgu, u takozvanoj Elizavitsanskoj Bibliji. Nakon toga riječ je relativno brzo ušla u sve važne rječnike. Taj se nalaz dobro poklapa s rezultatima studije o proširenju sufiksa *-arb* u istočnoslavenskim jezicima. Taj sufiks ima zanemarivu ulogu u (veliko-)ruskom standardnom jeziku, kao i u staroistočnoslavenskim jezicima, dok je u ukrajinskom jeziku ipak više zastupljen (Kopetz 1966: 5,49). To znači da su jezične prilike u Ukrajini u 17. i ranom 18. stoljeću bile znatno različite od onih u Moskvi i St. Peterburgu.

Da bi se opisao kontakt između istočnih i južnoslavenskih pisanih jezika, treba dakle znati da – prema podacima o unutrašnjem razvitku u istočnoslavenskim prostorijama – ruski utjecaj (u smislu velikoruskog, moskovskog, peterburškog) na južnoslavenske jezike može nastupiti tek tijekom 1730-ih godina i on se bez sumnje može dokazati u tome slučaju za slavenosrpsku sredinu. Slavenosrpski rječnik Teodora Avramovića (dva sveska, objavljeni u Beču 1790. godine) ovisi u velikoj mjeri o svom ruskom predlošku, dvosvezračnom njemačko-ruskom, odnosno rusko-njemačkom rječniku autora Rodde iz 1784. (Gudkov 1993:78 i sl.). Gotovo potpuno paralelna tekstologija upotrebe riječi *vinogradar* u prvom prijevodu Novoga Zavjeta u ruski standardni jezik (St. Peterburg 1821) i u prijevodu Vuka St. Karadžića na srpski narodni jezik (Beč 1847) pokazuje bez sumnje Vukov izvor za tu riječ: prvi prijevod Novoga Zavjeta u necrkveni ali standardni ruski jezik. Vuk je izradio paralelni prijevod za srpski jezik prema ruskom uzoru. Nije ni trebao izmisliti i zaista nije izmislio tu riječ, kako tvrdi u predgovoru svoga prijevoda da

---

² Radi se o prijevodu djela Pier de Crescenzi (1233–1321): *Opus ruralium commodorum libri XII*. oko 1305 u Italiji. Rukopis je bio izrađen prema mišljenu izdavača na osnovi poljskog prijevoda iz 1549. godine. – usp. *Naziratel'*: Izdanje 1973: 10, 25.

³ Radi se o orijentalnoj tematici, koja postupi preko zapadne Evrope u Rusiju, a to prijevodom iz francuskog jezika; detaljnije okolnosti nisu jasne. Usp. *Istorija semi mudrecov*: Izdanje 1878:14.

bi zaštitio originalnost svoga rada. Može se iz toga zaključiti da je kontinuitet riječi *vinogradar* u srpskoj tradiciji vrlo vjerojatno isprekidan. Riječ je očigledno posuđena u srpski književni jezik iz ruskog vokabulara. To znači da je narodni karakter jezika Vuka St. Karadžića imao svoja omeđenja i da se ni on ne nalazi sasvim izvan glavnih tokova srpskih jezičnih razvojnih linija ranoga 19. stoljeća.

Kompliciranije je ocijeniti podatke u katolika – u Slovenaca i osobito u Hrvata. Za Sloveniju imamo podatak da se *vinogradar* rabi u usmenom jeziku (Cafovo slovarsko gradivo prema Pleteršniku 1894: VI), pa imamo potvrde u rječnicima druge polovice 18. stoljeća. Prvu potvrdu za *vinogradar* u Hrvatskoj imamo u rukopisnom rječniku Pavla Rittera Vitezovića. Potvrdu možemo datirati u zadnja dva desetljeća 17. stoljeća ili u rane godine 18. stoljeća⁴. Kod Vitezovića postoji problem izvora za građu rječnika. Moguće je da je riječ preuzeo iz slovenskoga usmenog jezika, ili iz glagoljskog brevijara Levakovićeve ili Paštrićeve redakcije, ili iz dosad nepoznatoga srpskog (crnogorskog) izvora. Prvo možemo zaključiti iz Vitezovićeve biografije pa iz nalaza u analitičkim radovima (Bockholt 1990:438), drugo možemo zaključiti indirektno iz podataka o izvorima za iste riječi u Stullijevu Rječosložju (Bockholt 1990: 439), treće možemo nagađati prema tome, što se Vitezović bavio srpskom poviješću i da je za to proradio mnogo srpskih knjiga i rukopisa (Klaić 1914: 271 i sl.) Odmah i sa sigurnošću može se isključiti velikoruski utjecaj na hrvatski jezik po vremenskom kriteriju. Ostaje pitanje eventualnoga ukrajinskoga utjecaja kroz ukrajinizirane brevijare, kao što se može nagađati prema podatku za izvor u Stullijevu Rječosložju. Provjerio sam upitna mjesta u brevijarima Levakovićeve, Paštrićeve i Karaman–Sovićeve redakcije. Nalaz za *vinogradar* negativan je⁵, tako da se vrlo vjerojatno može isključiti ukrajinski utjecaj za tu riječ. Je li riječ o slovenskom ili srpskom izvoru za *vinogradar* u Vitezovića, ne može se točno odrediti. Ostaje upitno zašto je Stulli označio tu riječ podatkom za izvor *Brevial glagolski...* (usp. niže).

---

⁴ Meštrović 1993:235 (autorica drži da je rječnik (zajedno s izgubljenim obratom) pripreman dva puna desetljeća na kraju 17. stoljeća, a ne – kako se do tada smislilo – tek prvih godina 18. stoljeća).

⁵ Breviarum romanum slavonico idiomate:

1648 (R. Levaković):

Joel 1,11: vinograždanin (str. 944)

Matej 20: dčlatel' (str. 382)

Matej 21: dčlatel' (str. 451)

Ivan 15,1: dčlatel' (str. XLV)

1688 (I. Paštrić):

Joel 1,11: vinograždanin (str. 579)

Matej 20: dčlatel' (str. 234)

Matej 21: dčlatel' (str. 277)

Ivan 15,1: ./ (str. XXX)

1791 (M. Karaman; M. Sović):

Joel 1,11: vinogradnik (2. dio, str. 532)

Matej 20: dčlatel' (1. dio, str. 453)

Matej 21: dčlatel' (1. dio, str. 534)

Ivan 15,1: dčlatel' (1. dio, str. LIII)

Budući da među Vitezovićevim i Sušnik–Jambrešićevim rječnicima, što je već dokazano (Meštrović 1996:115 i sl.), postoji neposredni kontinuitet, nije sporno otkuda spomenutim isusovačkim leksikografima riječ *vinogradar*. Što se tiče izvora Stullijevih rječnika, može se isključiti iskorištenje rukopisnoga Vitezovićevega rječnika (Vončina 1984:250) i konstatirati posve neznatno služenje Jambrešićevim *Lexiconom*, koji se navodi u popisu izvora za Rječosložje (Vončina 1984: 251). Podaci o izvoru *Brevial glagolski...* u Stullijevu Rječosložju uglavnom su pouzdani (Bockholt 1990:474 i sl.). Treba imati na umu da Stulli zna citirati indirektno, to znači da označuje za južnoslavenske riječi kao izvore istočnoslavensku pisanu tradiciju (Bockholt 1990:477). Taj je postupak često birao za riječi koje nema u dubrovačkoj ili dalmatinskoj književnosti, što bi važilo i za *vinogradar*. Možda je i u tom slučaju birao taj postupak, ali je vrlo vjerojatno predvidio da nema te riječi u *Brevijaru*.

Može se dakle zaključiti da za *vinogradar* postoji *neprekidni kontinuitet* u hrvatskoj leksikografskoj tradiciji i da je riječ najvjerojatnije posuđena iz slovenskoga jezika. To znači da riječ *vinogradar* do kraja 18. stoljeća nije obavezno trebala prekoračiti granicu između katoličkih i pravoslavnih sredina, što se najvjerojatnije i zaista nije dogodilo. Treba imati na umu da se za druge slučajeve ne može sa sigurnošću isključiti niti ukrajinski utjecaj putem *brevijara*, niti srpski utjecaj kroz kontakte između Dubrovnika i Crne Gore, osobito katoličke Boke kotorske⁶ ili putem knjiga, dakle da se mora računati s isprekidnim strukturama u tradiciji riječi i u povijesti hrvatskoga jezika. Treba vidjeti da je preuzet ruski uzor novozavjetne tekstologije *vinogradara* u hrvatski tekst, i to sigurno posredstvom Vukova prijevoda. Koliko je to utjecalo na proširenje riječi u Hrvatskoj, teško je ocijeniti.

3. Etimologija i značenje riječi

Što se tiče etimologije riječi *vinogradar*, mora se najprije reći da postoji riječ *vinograds*, koja dolazi već u ključnim spomenicima kanona staroslavenskih tekstova (Luka 20,9: Zografsko evanđelje, Marijinsko evanđelje, Assemanijev evanđelistar). Po Vasmeru ona je posuđena u starocrkvenoslavenski jezik iz gotskoga jezika: *weinagards* (Vasmer 1953: 202 (sv. 1), tako i Snoj 1997: 719; nema te natuknice u Skoka!). Snoj daje i alternativnu, praslavensku etimologiju (Snoj 1997:719), koju možemo odbiti, jer se riječ rabi između južnoslavenskih jezika isključivo u slovenskome i u hrvatskome kajkavskome jeziku – u drugim južnoslavenskim jezicima ili nije u narodnoj upotrebi (zapadnojužnoslavenski jezici) ili uopće nije poznata (istočnojužnoslavenski, odnosno bugarski, makedonski jezik). To znači da je *vinograd* u općoj

---

⁶ Analitičkih radnja po toj problematici nisu mi poznati, opće podatke se može naći kod: Pantić 1990:25 i sl.

upotrebi samo u tim južnoslavenskim pokrajinama gdje je dugo postojao jak kontakt s Germanima i Nijemcima. Riječ *vinogradъ*, dakle, posuđena je u slavenske jezike već u složenoj formi.

Prema riječi *vinograd* izvedena je tvorba na *-arъ* u značenju vršitelja radnje (nomen agentis). Treba ponoviti da riječ *vinogradar* nije zabilježena ni u jednom razdoblju u razvitku bugarskoga, odnosno makedonskoga jezika. To znači da je najvjerojatnije nije bilo u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, koji redovito donose identičan tip tvorbe kao što je u riječi *vrъtogradarъ* (hrv.: vrtlar) (Ivan 20,15) prema *vrъtogradъ* (hrv.: vrt) (Luka 13,19) (usp. Kopetz 1966:9). Istočnoslavenska etimologija riječi *vinogradar* sasvim je nevjerojatna. Sufiks *-arъ* tamo je loše zastupljen, ima samo jedna složena tvorba s *-arъ* u cijelom staroistočnoslavenskom razdoblju (11.–14. stoljeće), i to s *dvorometarъ* (hrv.: čovjek koji čisti dvorište) (Čurmaeva 1964:261). Prema prvoj potvrdi o riječi u Vukanovom Evanđelju i prema neospornom podrijetlu sufiksa *-arъ* iz latinskog *-arius* (Schütz 1960:410) može se nagađati da je riječ nastala u srpskoj sredini, kada je rimskokatolički utjecaj na crkveni život bio još jak, a to znači prije formiranja Nemanjine države pri kraju 12. stoljeća. Meni se čini da je ipak vjerojatnije gotsko-germansko podrijetlo, gdje je paralelni tip tvorbe vršitelja radnje vrlo čest (usp. gornjonjem. *wingerter* prema *wingert* ili *Weingärtner* prema *Weingarten*), što se može prirodno povezati sa Slovenijom i kajkavskom Hrvatskom, gdje je riječ očigledno domaća. Uz uvjet da se prihvaća posljednja alternativa, koja odgovara rezultatima analiza njemačkoga slavista Franza Kopetza, naime da je sufiks *-ar'* jako zastupljen u zapadnoslavenskim jezicima i u slovenskom, gdje postoji jak kontakt s njemačkim sredinama (Kopetz 1966: 1), riječ je prenijeta u Zetu (Crnu Goru) putem crkvenoslavenskih rukopisa.

Budući da se riječ *vinogradarъ* gotovo isključivo rabi u biblijskim tekstovima, govornici ruskog i ukrajinskog jezika uopće ne znaju povezati konkretno značenje s tom riječju. Treba imati na umu da takvo zanimanje uopće ne postoji na tom govornom području. U hrvatskoj i u srpskoj sredini riječ ima dosta apstraktno značenje i označuje grupu osoba koje se bave vinogradarstvom. To apstraktno značenje nalazimo već i u Elizavitanskoj Bibliji (1751.), tj. u crkvenoslavenskom jeziku ruske redakcije najsuvremenijega tipa. To isto značenje dolazi i u prijevodima Novoga Zavjeta Međunarodnog biblijskog društva u ruskom jeziku, i najvjerojatnije prema njegovu predlošku i u Vukovu i u suvremenom hrvatskom prijevodu, naime na jednom mjestu: Luka 13,7, gdje crkvenoslavenski tekstovi obično imaju *vinarъ*. Baš se tamo nalazi i potvrda riječi u Vukanovu evanđelju. U tom apstraktnom značenju nalazimo *vinogradar* i u ukrajinskom rječniku Slavyneckoga (preveden iz latinskoga *vinitor*). Na ostalim mjestima u spomenutim prijevodima Novoga Zavjeta nalazimo *vinogradar* u značenju 'radnik u vinogradu', dakle na mjestu crkvenoslavenske riječi *dělatelъ*.

4. Okolnosti posuđenja riječi u istočnoslavenske sredine

Želimo li se približiti problematici točnog određenja okolnosti u kojima je riječ posuđena u istočnoslavensku sredinu, pa i problematici točnog opisa određenja tadašnjeg kulturnog okružja u kojoj bi se to moglo dogoditi, korisno je posvetiti pažnju nekim obilježjima Marijinskog evanđelja, spomeniku starocrkvenoslavenskog kanona. Blaže Koneski misli da je grafijsko-pravopisno stanje rukopisnoga originala nastalo pod istočnoslavenskim utjecajem (zamjenjuje se κ i σ / ne zamjenjuje se α i ϵ / ispravlja se pisanje μ za etimološki μ dodatkom τ nad redom, tj. sam pisac prepoznaje odstupanje od ruske norme, što je Jagić podcijenio), (Koneski 1986: 67 i sl.). U vezi s time treba vidjeti što riječ *grozdъ* (hrv.: grozd, grožđe), koja je u Marijinskom evanđelju jedamput i u formi *grozъ* (Matej 7,16), dakle u istoj formi koja je isključivo česta u svim istočnoslavenskim spomenicima (Ostromirovo evanđelje, Putnansko evanđelje, Mstislavovo evanđelje: Matej 7,16; Luka 6,44) prije drugoga južnoslavenskog utjecaja (Trubačev 1980:142 i sl. (vyp. 7)). Potvrda za *grozъ* podržava dakle ocjenu Koneskog da Marijinsko evanđelje sadrži istočnoslavenska obilježja.

Jagić drži da je spomenik bio pisala srpska ruka, i da je srpsko obilježje dosljedna upotreba riječi *kokotъ* (hrv.: pijetao)⁷. Prema podacima dijalektoloških karata ta se riječ ne rabi svuda na srpskom jezičnom području, nego isključivo u Crnoj Gori (Celokarpatský dialektologický atlas 1997: karta 67, pitanje 529 (sv. 5))⁸. U slovenskom jeziku riječ je česta i danas čak standardna, a bilježi se i u kajkavskim govorima. To znači da je za riječ *kokotъ* postojala slična polazna pozicija za povijest riječi kao što sam ju prikazao za *vinogradar*: prisutnost u jeziku Slovenije i Crne Gore, odsutnost u drugim južnoslavenskim jezicima, potvrda u ranom crkvenoslavenskom spomeniku, veza s istočnoslavenskim sredinama.

Budući da je Marijinsko Evanđelje bez sumnje po glavnim jezičnim obilježjima spomenik iz bugarske sredine, možemo zaključiti da su crkvenoslavenski rukopisi s riječima kao što su *vinogradarъ* ili *kokotъ*, pa i s još neistraženima drugima, prošli bugarsku sredinu, gdje su obično putem filološkoga prerađivanja rukopisa zamijenjeni lokalnim elementima, pa postali "rijetkostima", i da je to danas ostatak stare pisane kulture. U takvim slučajevima bugarska je sredina dakle utjecala negativno na povijest riječi. Riječ

---

⁷ Ima i protumišljenja, usp. posljednje: Koch 1987: 72, 88

⁸ Koch drži da je riječ postojala i u bugarskome. On argumentira sa pozajmljenicama u novogrčkom i starorumunjskom jeziku, grčkim toponimima i potvrdama u jednom srednjebugarskom spomeniku [Baniško Evangelie iz 13. stoljeća]. (Koch 1987:87 i sl.) Potvrda u spomeniku ovoga tipa može biti rezultat prepisanja staroga predloška, pa nije prihvatljiv kao dokaz za usmeno rabljenje riječi u bugarskome toga vremena.

vinogradar mogla je dakle doći u istočnoslavensku sredinu iz vrlo ranih crkvenoslavenskih rukopisa "arhaičnoga" tipa iz "Panonije" preko Bugarske u Rusiju. Vremenski kasniji prijenos riječi iz Srbije u Rusiju s 13. stoljeća bez bugarskoga posredništva nije problematičan. Veze između tih zemalja bile su čvrste, prijenos srpskih rukopisa u Ukrajinu i Rusiju dokumentiran je do 17. stoljeća (Butler 1970: 26).

Literatura

- Belić, Aleksandar 1936. Učešće sv. Save i njegove škole u stvaranju nove redakcije srpskih ćirilskih spomenika. *Svetosavski zbornik. Knj. 1: Rasprave*, Beograd, 213–276.
- Bockholt, Volker 1990. *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*. Essen: Die Blaue Eule.
- Breviarum romanum slavonico idiomate* 1648 (Red.: Rafael Levaković). Rim: Congregatio de Propaganda Fide.
- Breviarum romanum slavonico idiomate* 1688 (Red.: Ivan Paštrić). Rim: Congregatio de Propaganda Fide.
- Breviarum romanum slavonico idiomate* 1791 (Red.: Matija Karaman; Matej Sović; Izd. Gocinić-Galzigina, Petar). Rim: Congregatio de Propaganda Fide.
- Butler, Thomas. 1970. The Origins of the War for a Serbian Language and Orthography. *Harvard Slavic Studies*, 5, Cambridge (Mass.), 1–80.
- Celokarpatský dialektologický atlas* 1989–1997. Kišinev, Moskva, L'viv, Bratislava.
- Cejtlin, Ralja M. 1977. *Leksika staroslavjanskogo jazyka: Opyt analiza motivirovannyh slov po dannym drevnebolgarskich rukopisej X–XI vv.* Moskva: Nauka.
- Čurmaeva, N.V. 1964. Suščestvitel'nye s suffiksom *-ar'* so značeniem dejstvujuščego lica v drevnerusskom jazyke XI–XIV vv. *Issledovanija po istoričeskoj leksikologii drevnerusskogo jazyka*, Moskva, 260–271.
- Gudkov, Vladimir P. 1993. *Serbskaja leksikografija XVIII veka*. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova, Filologičeskij fakul'tet.
- Hadrovics, László 1985. The Status of the Croatian Regional Languages immediately before Gaj's Reform. *The Formation of the Slavonic Literary Languages. Proceedings of a Conference held in Memory of Robert Auty and Anne Pennington at Oxford 6–11 July 1981*. Columbus (Ohio), 133–145.
- Hamm, Josip 1971. Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima. *Slovo* 21. Zagreb, 213–222.

- Issatschenko, Alexander 1980–1983. *Geschichte der russischen Sprache*. Heidelberg: Winter.
- Istorija semi mudrecov* [17. stoljeće] Izdanje: St. Peterburg. 1878.
- Ivanova-Mirčeva, Dora; Ivan Haralampiev 1999. *Istorija na bālgarskija ezik*. Veliko Tārnovo: Faber.
- Jagić, Vatroslav 1902. Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch–Historische Klasse*, 47,1; 47,3, Beč, 1– 88; 1–96.
- Jungmann, Josef 1835–1839. *Slownik česko-německý*. Praha.
- Klaić, Vjekoslav 1914. *Život i djela Pavla Ritera Vitezovića (1652.–1713.)*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Koch, Christoph 1987. Zum Wechsel der Imperativformen aksl. *seđi, seđete* und *sēdi, sēdēte*: mit einem Beitrag zur Herkunft des Codex Marianus. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 47, Heidelberg, 63 –97.
- Koneski, Blaže 1986. O Marijinskom Jevanđelju. *Južnoslovenski filolog* 42, Beograd, 67–70.
- Kopetz, Franz 1966. *Die Nomina auf ar': eine Studie zur slavischen Wortbildung*, Meisenheim am Glan: Hain.
- Leksykon latyns'kyj E. Slavynec'koho. Leksykon sloveno-latyns'kyj E. Slavynec'koho ta A. Korec'koho-Satanovs'koho*. Izdanje: Kijev 1973. (Red.: V.V. Nimčuk).
- Maretić, Tomo 1892. Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 108, Zagreb, 68–98.
- Meštrović, Zrnka 1993. Rječnik Bazilija Fabera kao predložak Vitezovićevu *Lexicon Latino-Illyricum*. *Rasprave zavoda za hrvatski jezik*, 19, Zagreb, 213–235.
- Meštrović, Zrnka 1996. Vitezovićev *Lexicon Latino-Illyricum* i Sušnik-Jambrešićev *Lexicon Latinum*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 22, Zagreb, 111–128.
- Miklosich, Franz 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien: Braumüller.
- Mladenović, Aleksandar 1989. *Slavenosrpski jezik. Studije i članci*. Novi Sad: Književna zajednica.
- Naziratel'* [16. stoljeće] Izdanje: Moskva: Nauka 1973 (Red.: S.I. Kotkov).
- Pantić, Miroslav 1990. *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Pleteršnik, M. (Ur.) 1894–1895. *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana.
- Rečnik na makedonskite crkvenoslovenski tekstovi: Probna sveska* 1978. Skopje: Institut za makedonski jazik "Krstе Misirkov".
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* 1991 i dalje. Zagreb: Staroslavenski zavod hrvatskoga filološkog instituta.

- Schütz, Joseph 1960. Lexikologisches und Chronologisches zu den Bildungen mit *-ar'*. *Die Welt der Slaven*, 5, Wiesbaden, 409–414.
- Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.* 1975 i sl. Moskva: Nauka.
- Slovar' staroslavjanskogo jazyka vostočnoslavjanskoj redakcii XI–XIII vv. Prospekt* 1987. Kiev: Naukova dumka.
- Slovník ukraíns'koj movy XVI – peršoj polovyny XVII st.* 1994 i sl. L'viv: Nacional'na Akademija Nauk Ukrainy. Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'jakevyča.
- Słownik staropolski.* 1953 i sl. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Snoj, Marko 1997. *Slovenski etimološki slovar.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trubačev, Oleg N. (Red.) 1980 i dalje. *Etimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond.* Moskva: Nauka.
- Uspenskij, Boris A. 1987. *Istorija russkogo literaturnogo jazyka (XI–XVIII vv.).* München: Sagner.
- Vasmer, Max 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch.* Heidelberg: Winter.
- Vončina, Josip 1984. Joakim Stulli i starija hrvatska leksikografija. *Filologija* 12, Zagreb, 245–263.
- Vostokov, A. 1858. *Slovar' cerkovno-slavjanskago jazyka.* – St. Peterburg.
- Vukanovo Evandjelje* [oko 1200]. Izdanje: Beograd 1967. (Red.: Josip Vrana).

Der *vinogradar* im slavisch-germanischen Kontaktbereich

Zusammenfassung

In mittelalterlichen Kontaktsituationen sind die Südslaven Geber, die Ostslaven Empfänger. Einige besondere Beispiele (vor allem der Codex Marianus) verdienen weitere Forschungsarbeit. In der Neuzeit kehren sich die Verhältnisse um. Die Geschichte des Wortes *vinogradar* zeigt, daß man zunächst die Binnenentwicklung der ostslavischen Schriftsprachen berücksichtigen muß, im Rahmen derer die russische Sprache im Moskauer Staat im 17. Jahrhundert aus der ukrainischen Sprache Wörter entlehnt (so genannter 3. südslavischer Einfluß). Das Problem von Entlehnungsprozessen aus den ostslavischen Sprachen nach Kroatien wird unter dem Gesichtspunkt seiner kulturpolitischen Voraussetzungen behandelt. Diese unterscheiden sich von den Gegebenheiten in Serbien. Der konkrete Fall des *vinogradar* zeigt, daß für Serbien eine diskontinuierliche Entwicklung mit einer Rückentlehnung des Wortes aus Rußland vorliegt. Für den katholischen Raum ergibt sich für das Beispiel *vinogradar*, daß die Entwicklung bis zum Ende des 18. Jahr-

hunderts völlig ohne Beeinflussung aus dem orthodoxen Kulturkreis verlaufen sein kann. Potentielle Einfallstore nach Kroatien sind neben Slovenien das Montenegro mit seinen Kontakten zu Dubrovnik und vor allem die ukrainisierten liturgischen Texte der Glagoliten. D.h. daß auch die kroatische Sprache potentiell diskontinuierliche Entwicklungen durchlaufen kann. Identische Resultate der kroatischen und serbischen Entwicklungen müssen nicht unbedingt auf eine unmittelbare Kontaktsituation zurückgehen. Der *vinogradar* ist im slavisch-germanischen Kontaktbereich in das Slovenische gelangt und von dort über kirchenslavische Handschriften nach Bulgarien und Serbien vermittelt worden. Aus Bulgarien oder Serbien kann das Wort sehr früh in den ostslavischen Raum weitervermittelt worden sein.

Ključne riječi: povijest riječi *vinogradar*, povijest redakcija crkvenoslavenskoga jezika, povijest hrvatskoga jezika, povijest srpskoga jezika, utjecaj ruskoga jezika na hrvatski, utjecaj ruskoga jezika na srpski

Key words: History of *vinogradar*, History of recensions of Church Slavonic, History of Croatian Language, History of Serbian Language, Influence of Russian on Croatian Language, Influence of Russian on Serbian Language